

Туровець О. В., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНІ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено експланації поняття політичної модернізації до суспільно-політичної ситуації сучасної України. Аналізується зміст «синдрому модернізації» та його вплив на сучасні українські реалії.

Однією з центральних проблем сучасної політології є дослідження переходів від авторитарних і тоталітарних режимів до демократичних. Сучасні переходи, за висловом американського політолога С. Хантінгтона, отримали назву «третьої хвилі демократизації». Порівняння з хвилею підкреслює нелінійність процесів демократизації, можливість «зворотних» рухів. С. Хантінгтон визначив і хронологічні межі двох попередніх хвиль: повільна хвиля, що тяглася з 1828 р. до 1926 р., і хвиля 1943-1964 рр. Обидві хвилі супроводжувались відмовою від демократії в деяких країнах і установленням з 1974 р., на думку ученого, починає відлік «третьої хвилі глобальної експансії демократії». Вона починається з падіння диктатури і відновлення демократичних свобод у Португалії. В цьому ж році впала диктатура «чорних полковників» у Греції, а в 1975 р. із смертю диктатора Ф.Франко закінчується тридцяти дев'ятилітній період диктатури в Іспанії і починається історія демократичних реформ, що проводилися «зверху» за ініціативою короля Хуана Карлоса.

Демократичні процеси практично охоплюють всі регіони сучасного світу. Процеси руйнування тоталітарних режимів в СРСР та інших країнах Східної Європи розглядаються у межах теорії «третьої хвилі».

На сьогоднішній день в політологічній науці немає єдиної теорії, яка б пояснювала закономірність становлення і розвитку демократії. І це не дивно. Під єдину схему неможливо підвести всю багатогранність демократичних перетворень, що розгорнулися у другій половині ХХ ст., а тим більше, всю історію розвитку демократії, яка сягає своїм корінням у попередні епохи. Сучасні країни, що стали на шлях демократичного розвитку, володіючи різним потенціалом і готовністю до змін, демонструють різні моделі переходу.

Цікавість до проблем переходу до демократії виникає після закінчення Другої світової війни. Вона була продиктована визначенням перспективи післявоєнного розвитку світу. Критерії розвитку трактувалися у межах теорії модернізації, тобто осучаснення суспільства

на засадах Європейського лібералізму, раціоналізму і ринкової економіки. Перші однолінійні теорії модернізації пов'язували досягнення демократії з економічним ростом і розвитком ринкової економіки. Оскільки у якості еталону для наслідування виступали західні країни, модернізація розглядалася як «вестернізація». Перспективи розвитку демократії пов'язувалися з утвердженням в інших країнах і на інших континентах західноєвропейських і американських цінностей, моделей політичних інститутів і відносин. Вчені вважали, що на основі економічної допомоги розвинутих країн і інвестицій в економіку розвитку ринку, можна буде забезпечити економічний ріст, а відповідно, підвищити рівень життя і грамотність населення і тим самим створити соціальну базу демократії – середній клас, що бере участь у політичних процесах. Відмінними рисами цього підходу були оптимізм в оцінці перспектив демократії і впевненість, що ці зміни можуть бути здійснені в принципі в будь-якій країні, незалежно від міри їх готовності до цих змін. Американський політолог С.Ліпсет чітко сформулював ідею взаємозв'язку економічного росту з демократією: «Чим більше нація досягає економічного росту, – писав він, – тим більше шансів для того, щоби нація стала демократичною» [1, с. 36].

В кінці 70-х років ХХ ст. позиції однолінійної теорії модернізації були серйозно зрушені. Деякі країни, демонструючи економічний ріст на базі розвитку ринкових відносин і нових технологій, вибрали не демократію, а авторитаризм. Типовою стала фрагментарна модернізація, яка проявляється у неузгодженості розвитку економічної і політичної сфер. Це пов'язано з тим, що модернізація породжує цілий комплекс соціальних і політичних проблем. Надії на зовнішню фінансову допомогу не завжди бувають виправданими. Ресурси для модернізації шукаються всередині суспільства, що передбачає появу груп населення, які «програли» і не зуміли адаптуватися до нових відносин. Різке майнове розшарування, крах очікувань призводять до росту політичної активності мас, мітингової стихії, що сприяє вибуху суспільної нестабільності. На думку С.Ханінгтона, вибираючи стабільність політичні еліти роблять ставку на авторитаризм.

Нарешті, в перших теоріях модернізації ігнорувався культурний фактор. Але саме він часто виступає самостійним фактором розвитку, зводячи нанівець всі спроби реформ або надаючи їм інших рис. Прикладом краху модернізації-вестернізації невдача «білої революції» в Ірані (1963-1979 рр.) – спроба проведення реформ шахом Мохамедом Реза Пехлеві. Релігійна традиція виявилася сильнішою від світської інновації і призвела у 1979 р. до ісламської революції і установленню теократичного режиму на чолі з релігійним лідером Хомейні. Події в Ірані – свідчення невдалої спроби швидкої модернізації і механіч-

ного копіювання західного досвіду, а в результаті – опір зі сторони традиційного фактору. Не будь-яке суспільство може швидко дорости до того, що у західних країнах створювалося у ході довгої еволюції. Пізніше в теорію модернізації були внесені певні корективи.

Зокрема, було визнано, що:

– на розвиток країн суттєвий вплив здійснює культурний фактор, фон історичних традицій, що призводить до неоднакового сприйняття цінностей модернізації;

– країни відрізняються різним обсягом ресурсів, необхідних для модернізації, що робить можливим багатоваріантність переходу до демократії [2, с. 94].

Відповідно у дослідженнях перспектив розвитку демократії проявилися два напрямки. Перший акцентує увагу на своєрідності кожної країни і ставить питання про можливість типологічної різноманітності моделей демократії. Наприклад, розглядається питання про самобутність «східної» демократії (індійської, японської), обговорюється питання про схильність України до східного чи західного типу. Є заклики з боку суспільствознавців розробити нову демократичну теорію, виходячи з досвіду незахідних регіонів. Якщо в західних теоріях в якості культурних передумов демократії виступає поширення цінностей індивідуалізму, замінюючи колективістські і патріархальні типи мислення, то у східних демократіях, як визнають дослідники, західні цінності можуть межувати з колективізмом.

Другий напрямок аналізує моделі переходу до демократії. Серед політологів стали популярні теорії «транзитології» (від лат. дієслова – *transire* – переходити). Вчені намагаються змоделювати процеси перехідного (транзитивного) періоду від недемократичних режимів до демократичних і виявити набір факторів, що сприяють чи ускладнюють ці переходи. В межах цього напрямку виділяються декілька підходів.

Процедурний підхід трактує перехід до демократії у більшій мірі залежним від вибору тактики застосування конкретних процедур і технологій у початих перетвореннях, ніж від соціально-економічних і культурних факторів. Наприклад, є думка, що розширення політичного простору демократії визначається бажанням і волею правлячих еліт. У межах цього напрямку можна виділити теорію раціонального вибору, згідно якої всі політичні процеси детерміновані діяльністю людей, що приймають рішення для отримання очікуваної вигоди. Відповідно перехідний період розглядається як боротьба між прибічниками і противниками змін, результат якої залежить від того, чи зуміють ці групи домовитися між собою і укласти угоду про набір нових демократичних правил і процедур.

Структурний підхід аналізує цілий набір економічних, соціальних, політичних і культурних передумов. На відміну від ранніх теорій модернізації, значення цих факторів не абсолютизується. Як стверджує С. Ханінгтон, демократизація у різних країнах містить у своїй основі різну комбінацію факторів, що веде до установаження демократичних ладів, які відрізняються один від одного. Процес політичної модернізації в Україні історично належить, поза сумнівом, до охарактеризованого вище типу вторинної (неорганічної) модернізації, характерної для перехідних суспільств, котрі прагнуть «вписатись» у процес, що його російський політолог В. Пугачов називає «осучасненням навздогін». Це зумовлює своєрідність у самому державотворчому процесі в Україні, котра, на думку сучасного українського економіста В. Малеса, «полягає в переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно-організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб».

Неповторність соціально-історичного розвитку України полягає в двох основних особливостях:

- 1) домінуванні як основного суб'єкта модернізації владно-бюрократичної верхівки, залежної у своїх діях від чужого центру;
- 2) залежності суспільно-політичної системи від чужих національних традицій, ментальності й конкретних потреб українського суспільства морально-культурних цінностей та ідеологічних схем [3, с. 48].

За цих умов навіть найменший успіх реформ, який у межах Російської, а потім і радянської імперії завжди мав непослідовний, односторонній і анклавний характер, потрапляв у річище контрреформаторських змін. Так було за часів земської та столипінської реформ, радянської спроби створення суспільства масового споживання, реалізації ідей «прискорення» й «перебудови».

Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної модернізації її суспільства на основі світового досвіду та власних потенційних можливостей. Але з досягненням певного стартового рівня для модернізації Україна через розрив між бажаними наслідками політичних змін та реальними їх результатами потрапила в лапетах всепоглинаючого «дракона», що одержав у політології назву «синдром модернізації».

Синдром модернізації – це протиріччя між процесом диференціації, вимогами рівності та здатністю політичної системи до інтеграції.

Вирішення проблеми подолання «синдрому модернізації» вимагає організаційного й теоретичного забезпечення модернізаційного процесу, що передбачає, насамперед, визначення та вирішення основних

його проблем. Проблеми модернізації українського суспільства похідні від його кризового стану, який, з одного боку, має спільні риси з кризою в деяких країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Росії, а з іншого – характеризується такими ознаками, як відсутність конкуренції (в тому числі й у політиці), диспропорційність і тотальна монополія економіки, корупція та безвідповідальність управлінських кадрів, нерозвиненість інформаційного суспільства та ін.

З огляду на такий стан українського суспільства полеміка на тему: «Яке суспільство ми будемо?», що веде́ться у вищих ешелонах влади від початку досягнення Україною самостійності, не відповідає сучасним реаліям і потребам. На думку українського соціолога Є. Головахи, «рішучий вибір між двома альтернативами розвитку – назад до горезвісного соціалістичного минулого або вперед до непередбачуваного капіталістичного майбутнього – сам по собі є чинником, який додає до стресів сучасного ще й страх перед поверненням старої мерзоти або виникненням нової». Недаремно у відповідях на запитання соціологічного опитування «Яка економічна система найбільш прийнятна для України?», проведеного в листопаді 1993 р., найпопулярнішою, за наведеними Є. Головахою даними, «виявилася позиція, яка заперечувала обидві ці системи; 42 % вважали, що ні та, ні інша не є прийнятною для України, яка повинна мати свій особливий шлях розвитку».

Отже, магістральний напрям подальшого розвитку перехідного суспільства визначити не просто важко, а практично неможливо. Саме тому однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги й політичної стабільності в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому. У контексті цієї проблеми надзвичайно важливими для українського суспільства є такі умови її вирішення:

1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з опертям на здатність української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;

2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля досягнення раціонально-суспільного і політичного консенсусу в ухваленні соціально значущих рішень;

3) вирішення проблеми адміністративно-територіального поділу країни як засобу погодження централізаторської політики українських державно-владних структур з федералістичною тенденцією,

а також запобігання деконцентрації влади й дезінтеграційних процесів на кшталт «сімферопольського синдрому» чи «закарпатсько-русинського автономізму» [4, с. 76].

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації українського суспільства є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. Тут слід насамперед уважно поставитись до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя, відповідного запитам і внутрішнім потребам українського суспільства. Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного політичного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України окремими аспектами розвитку держав;

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без урахування національно-психологічних особливостей народу й характерних рис сучасно-політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузько-партійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму; подолання руйнівних особистісних рис, зумовлених тоталітарним досвідом («розірваність» свідомості; відмова від політичного життя в усіх його проявах, окрім стихійного протесту; суперечливе поєднання демократичної й тоталітарної свідомості, паралельна орієнтація на несумісні цінності);

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих, офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою розвитку суспільства (наприклад, співіснування на місцевому рівні управління муніципалітетів, старостатів, рад, комун та інших форм самореалізації населення).

Третьою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень. До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи – кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції

на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанцій між соціальними станами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленням у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських сукупних знань і цінностей; розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні «нижніх поверхів» політичної системи суспільства.

Вищезазначені умови вирішення основних проблем сучасного етапу політичної модернізації в Україні мають служити своєрідним орієнтиром для формування самобутньої вітчизняної моделі суспільно-державного розвитку. До їх реалізації слід підходити досить обережно, поступово відмітаючи негативні ментально-психологічні нашарування у свідомості українського населення, зумовлені тоталітарною суспільно-політичною практикою, вміло поєднуючи елементи загальноцивілізаційного досвіду з віковими традиціями української культури.

Бібліографічний список

1. Ирхин Ю. В. Политология : учебник / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002.
2. Политология : навчально-методичний комплекс / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005.
3. Политология : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов. – Харків : Право, 2001.
4. Политология / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, КНТ, 2006.

Статья посвящена экспланации понятия политической модернизации к общественно-политической ситуации современной Украины. Анализируется содержание «синдрома модернизации» и его влияние на современные украинские реалии.

The article is devoted to explanation of political modernization concept to the social and political situation of modern Ukraine. Maintenance of «syndrome of modernization» and its influence on modern Ukrainian realities is analysed.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2013